

ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ КОНФЛЮЕНЦІЇ В ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИНАХ У ПРОЦЕСІ ВКЛЮЧЕННЯ В ІНКЛЮЗИВНИЙ ПРОСТІР

Розвад Анастасія Сергіївна,

здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

<https://orcid.org/0009-0003-3503-2176>

У статті представлено результати емпіричного дослідження феномену конфлюенції в системі дитячо-батьківських взаємин у межах інклюзивного освітнього середовища. Конфлюенція розглядається як стан порушення психологічних меж у системі «батьки – дитина», що виявляється в надмірній емоційній включеності дорослого, контролюючому стилі взаємодії та обмеженні розвитку автономності в дитини. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю цілісного осмислення впливу інклюзивних освітніх практик не тільки на дитину з особливими освітніми потребами, але й на її сім'ю, яка відіграє ключову роль у процесі адаптації до інклюзивного середовища.

Метою дослідження було встановлення наявності та характеру зв'язку між рівнем конфлюенції в батьків і показниками автономності дитини. У дослідженні взяли участь 135 респондентів, серед яких діти віком 6–12 років із типовим розвитком і з особливими освітніми потребами, а також їхні батьки. Методичний інструментарій включав авторську анкету оцінювання конфлюенції, 16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла (форма А) та методику «Неіснуюча тварина». Статистична обробка даних передбачала використання *t*-критерію Стюдента для міжгрупового порівняння та коефіцієнта кореляції Пірсона для виявлення взаємозв'язків між показниками.

Результати дослідження засвідчили значущі відмінності в рівні конфлюентних проявів у батьків двох досліджуваних груп: батьки дітей з особливими освітніми потребами частіше демонстрували високий рівень емоційної залежності, тривожності, схильності до гіперопіки та зовнішньої регуляції поведінки дитини. У дітей цієї ж групи виявлено нижчий рівень автономності в побутовій, емоційній і соціальній сферах. Статистично підтверджено обернений зв'язок між рівнем конфлюенції в батьків і показниками автономного функціонування дітей ($r = -0,58$; $p < 0,01$).

Отримані дані дозволяють розглядати конфлюенцію як психологічний чинник ризику порушення розвитку самостійності дитини в умовах інклюзивної освіти. Наголошується на важливості включення системної роботи з батьками до програм психолого-педагогічного супроводу, спрямованої на формування адаптивного стилю взаємодії та підтримку автономного розвитку дитини.

Ключові слова: інклюзивна освіта, конфлюенція, дитячо-батьківські взаємини, автономність дитини, емоційне злиття.

Rozvad Anastasiia. Empirical study of confluence in parent-child relationships during inclusion in an inclusive environment

The article presents the results of an empirical study of the phenomenon of confluence in parent-child relationships within the framework of an inclusive educational environment. Confluence is conceptualized as a state of blurred psychological boundaries between parent and child, characterized by excessive emotional involvement, controlling behavior, and reduced child autonomy. The relevance of the study is determined by the increasing role of the family in inclusive education processes, where parents often serve as key agents of adaptation, which can increase the risk of emotionally dependent or symbiotic interaction patterns.

The purpose of the study was to identify the presence and nature of the relationship between the level of parental confluence and the indicators of child autonomy. The study involved 135 participants, including children aged 6–12 with typical development and those with spe-

cial educational needs, along with their parents. The methodological toolkit included an original questionnaire for assessing confluence, the 16 Personality Factor Questionnaire (16PF) by R. Cattell (Form A), and the projective technique "Nonexistent Animal". Statistical data analysis was conducted using the Student's *t*-test for intergroup comparisons and Pearson's correlation coefficient to examine relationships between variables.

The findings revealed significant differences in the level of confluence manifestations between the two groups: parents of children with SEN demonstrated higher emotional dependency, anxiety, overprotectiveness, and a tendency to externally regulate the child's behavior. Children in this group also exhibited lower autonomy in everyday, emotional, and social domains. A statistically significant inverse correlation was found between parental confluence and children's autonomous functioning ($r = -0,58$; $p < 0,01$).

These results support the interpretation of high parental confluence as a psychological risk factor for hindering the development of a child's independence, especially within inclusive education. The findings highlight the need for systemic work with parents as part of psycho-pedagogical support programs aimed at promoting adaptive interaction styles and supporting child autonomy.

Key words: inclusive education, confluence, parent-child relationships, child autonomy, emotional merging.

Постановка проблеми. Сучасна трансформація освітнього простору, зокрема активне впровадження інклюзивної освіти в Україні, висуває нові вимоги до суб'єктів освітнього процесу, зокрема до сімей, що виховують дітей з особливими освітніми потребами. Інклюзивне середовище постає не лише як освітній простір, але і як соціально-психологічний аспект, що здатен впливати на якість дитячо-батьківських відносин. Одним із малодосліджених, але водночас значущих феноменів, що постає в таких умовах, є конфлюенція – психологічне злиття меж між батьком/матір'ю та дитиною, яке перешкоджає формуванню автономії, особистісної самостійності та відповідальності дитини.

Проблема набуває особливої актуальності під час виховання дітей з особливими потребами, які часто опиняються в ситуації подвійної вразливості: з одного боку, через об'єктивні труднощі адаптації до соціального середовища, а з іншого – внаслідок надмірної опіки та злиття з боку батьків. Такий перебіг подій може обмежувати особистісний розвиток дитини, спричиняти регрес у розвитку, формувати залежну поведінку, а також ускладнювати процес соціальної інтеграції.

Незважаючи на те, що інклюзія задекларована як стратегічний напрям державної освітньої політики, психолого-педагогічні наслідки участі в інклюзивному середовищі для батьків і дітей, щодо формування та прояву конфлюентних патернів взаємо-

дії, залишаються не досить вивченими. Це зумовлює необхідність глибшого емпіричного аналізу даного феномену, виявлення чинників його розвитку, особливостей прояву та наслідків для психологічного функціонування сім'ї.

Проблема організації інклюзивного освітнього простору активно досліджується як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями. Теоретичні засади інклюзивного навчання висвітлено у працях Дж. Аллан, Т. Бута, М. Ейнскоу, Л. Флоріан, Р. Сігмана [1; 2], які обґрунтовують принципи рівного доступу та підтримки розвитку дитини [3; 4]. В українському науковому середовищі суттєвий внесок у розвиток концепцій інклюзії зробили В. Бондар, В. Засенко, А. Колупаєва, С. Миронова, В. Синьов, які також наголошують на необхідності партнерської взаємодії між батьками й педагогами та комплексної підтримки родини [5; 6].

У фокусі сучасних досліджень виступає і психологічний вимір участі сім'ї в інклюзивному процесі. Праці О. Тельної [7], І. Мищенко [8] демонструють, що участь у навчанні дітей з особливими освітніми потребами (далі – ООП) часто супроводжується емоційним перенавантаженням батьків, гіперопікою та надмірною включеністю. Попри те, що сам термін «конфлюенція» не вживається, простежуються ознаки злиття меж, відповідальності й ідентичності. Зарубіжні автори, Б. Бакока, К. Морган, М. Сіллер [9], також вказують на ризики зниження рівня само-

стійності дитини за надмірного емоційного прояву батьків. Отже, попри наявність численних досліджень інклюзії, феномен конфлюєнції в системі «батьки – діти» залишається не досить вивченим і потребує подальшого емпіричного дослідження.

Метою дослідження є представлення результатів емпіричного дослідження феномену конфлюєнції в дитячо-батьківських відносинах у площині інклюзивного освітнього простору, виявлення особистісних і міжособистісних чинників, а також проведення аналізу впливу інклюзивного середовища на рівень автономності й емоційного злиття в системі «батьки – дитина».

Результати дослідження. Емпіричне дослідження конфлюєнції в дитячо-батьківських відносинах здійснювалося з метою виявлення особливостей емоційного злиття між батьками та дітьми в умовах інклюзивного освітнього середовища. Феномен конфлюєнції у психології трактується як недостатнє розмежування «Я» і «Ти», злиття меж між індивідами, що супроводжується емоційною симбіозністю, порушенням автономії, змішуванням ролей і функцій у взаємодії. У дитячо-батьківській взаємодії такий стан може проявлятися у формі гіперопіки, надмірної відповідальності за емоційний стан іншого, ідентифікації батьків з дитиною, що перешкоджає процесам особистісної індивідуалізації дитини.

У фокусі аналізу перебували два типи родинних систем – сім'ї, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, і сім'ї з дітьми з типовим розвитком. З урахуванням того, що інклюзивна форма освіти передбачає підвищене залучення батьків до освітнього процесу [9], було сформульовано припущення про ймовірне зростання ризику формування конфлюєнтних взаємин у таких умовах. Застосування порівняльного підходу дало змогу не лише проаналізувати рівень конфлюєнції в межах кожної досліджуваної групи, але й простежити її взаємозв'язок із психологічними характеристиками батьків, а також із репрезентаціями образу дитини та власного «Я», виявленими у проєктивних методах.

До дослідження було залучено 135 респондентів: 45 дітей віком від 6 до 12 років (з них 15 з особливими освітніми потре-

бами та 30 без особливих освітніх потреб) і 90 батьків (30 – батьки дітей з ООП, 60 – батьки дітей без ООП). Така вибірка дозволила забезпечити первинну статистичну достовірність результатів зі збереженням можливості якісного аналізу. Вибірка була сформована за принципом часткової репрезентативності: за віком, статтю, типом закладу та формою інклюзивної участі.

Для комплексного дослідження феномену конфлюєнції було вибрано три групи психодіагностичних методик, як-от:

– *авторська анкета «Оцінка рівня конфлюєнції в батьківсько-дитячих відносинах в умовах інклюзивного середовища»*, розроблена з урахуванням підходів гештальт-терапії, Я-концепції, а також сучасних підходів до аналізу міжособистісної взаємодії в умовах інклюзивної освіти. У структурі анкети виокремлено чотири складники: емоційний, когнітивний, поведінковий і соціальний. Емоційний складник оцінює рівень тривожності, надмірної опіки й емоційної залежності батьків. Когнітивний – уявлення батьків про самостійність дитини, схильність до самостійного осмислення ситуацій і ухвалення рішень. Поведінковий – патерни щоденної взаємодії, допомоги, контролю. Соціальний – активність і включеність батьків у взаємодію з інклюзивним середовищем. Обробка результатів здійснювалася шляхом визначення середнього бала за кожним блоком, а також інтегрального індексу конфлюєнції, що дозволило провести міжгруповий і внутрішньогруповий аналіз;

– *16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла (форма А)*, що дозволяє діагностувати широкий спектр особистісних якостей, серед яких особливу увагу було приділено факторам емоційної стабільності, домінування, замкненості, самостійності. Ці риси корелюють із батьківськими настановами, описаними у працях О. Ельконіна, та дозволяють простежити потенційні патерни формування симбіотичної поведінки [9];

– *проєктивна методика «Неіснуюча тварина»*, адаптована до дитячого віку, Т. Миклашевської [10]. Методика дозволяє вивчити символічне вираження образу «Я», рівень тривожності, агресії, межі просторового самовизначення, здатність до

самоідентифікації. Саме в малюнках часто виявляються приховані сліди емоційного злиття з батьками – наприклад, фігури без рук, з малими розмірами або без обличчя, що свідчить про почуття безпорадності, втрати автономії або злиття з фігурою дорослого.

Обробка емпіричних даних здійснювалася із застосуванням комплексу статистичних методів, зокрема: описової статистики – для узагальнення вибірових характеристик; t-критерію Стюдента – для виявлення статистично значущих міжгрупових відмінностей; коефіцієнта кореляції Пірсона – для встановлення взаємозв'язків між рівнем конфлюєнції та іншими досліджуваними параметрами. Результати методики «Неіснуюча тварина» були проаналізовані за допомогою якісного контент-аналізу з виокремленням ключових графічних маркерів, що відображають порушення психологічних меж, знижену автономність і емоційну прив'язаність у дітей.

Емпіричний аналіз, проведений на основі анкети «Оцінка рівня конфлюєнції в батьківсько-дитячих відносинах в умовах інклюзивного середовища», дозволив зафіксувати чіткі міжгрупові відмінності між батьками дітей з особливими освітніми потребами та батьками дітей із типовим розвитком за чотирма складовими частинами: емоційною, когнітивною, поведінковою і соціальною (рис. 1).

Значення емоційної складової частини, що відображає інтенсивність емоційної

залученості батьків у життєдіяльність дитини, виявилися підвищеними в 68% респондентів із групи батьків дітей з особливими освітніми потребами, що майже втричі перевищує аналогічний показник у групі батьків дітей із типовим розвитком (27 %). Такий рівень емоційного залучення корелює з ознаками гіперопіки, підвищеної тривожності щодо майбутнього дитини, а також тенденцією до емоційного симбіозу між батьками та дитиною.

Когнітивна складова частина, що відображає особливості уявлень батьків щодо здатності дитини до самостійного осмислення ситуацій і ухвалення рішень, виявилася підвищеною в 64 % батьків дітей з ООП, що суттєво перевищує відповідний показник у контрольній групі (26%). Даний результат інтерпретується як прояв знецінення ініціативності дитини, що супроводжується формуванням настанов на зовнішнє регулювання її поведінки.

Поведінкова складова частина, яка відображає домінування контролюючих стратегій у взаємодії з дитиною, була високою в 61% представників інклюзивної вибірки (порівняно із 24% у групі дітей із типовим розвитком). Зафіксовані показники вказують на переважання тенденції до надмірного батьківського контролю, несформованість практики поступового делегування відповідальності та редукцію самостійних дій дитини в умовах щоденної взаємодії.

Соціальна складова частина, що характеризує ступінь включеності батьків у соці-

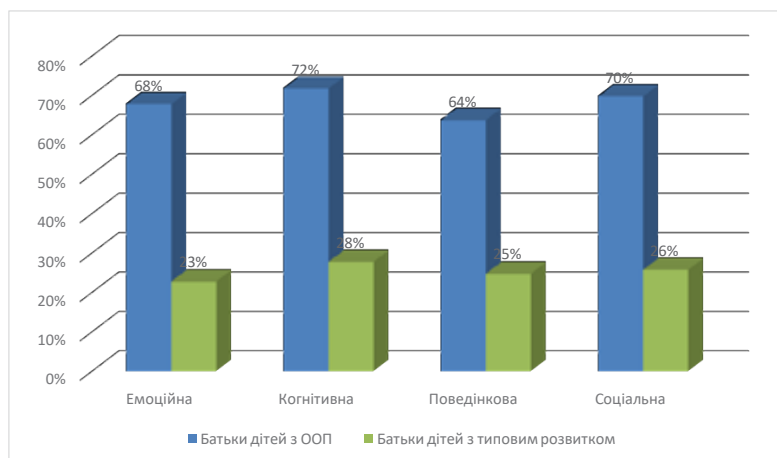

Рис. 1. Порівняльний аналіз анкети «Оцінка рівня конфлюєнції в батьківсько-дитячих відносинах в умовах інклюзивного середовища»

альні процеси дитини, зокрема в її освітню взаємодію, виявилася підвищеною в 59% батьків дітей з ООП, тоді як у контрольній вибірці цей показник становив 22%. Зафіксовано схильність батьків до надмірної комунікації з педагогічними працівниками, прагнення здійснювати контроль за зовнішніми умовами навчання та часткове перенесення власних очікувань на шкільне середовище.

Зведений інтегральний показник конфлюєнції свідчить, що від 65 до 70% батьків дітей з особливими освітніми потребами демонструють високий рівень емоційно-когнітивного та поведінково-соціального злиття з дитиною, що майже втричі перевищує аналогічні значення в батьків дітей із типовим розвитком (менш ніж 25%). Отримані дані підтверджують гіпотезу про підвищену ймовірність порушення особистісних меж у системі «батьки – дитина» саме в умовах інклюзивного освітнього середовища, що обґрунтовує необхідність цілеспрямованого психокорекційного супроводу родин.

Результати психодіагностичного обстеження за 16-факторним особистісним опитувальником Р. Кеттелла (форма А) дозволили виокремити типові особистісні характеристики батьків, у яких виявлено високий рівень конфлюєнції у стосунках із дитиною (рис. 2).

У батьків дітей з особливими освітніми потребами зафіксовано виразне зміщення середніх стен-балів у бік характеристик, які, згідно з теорією Р. Кеттелла, асоцію-

ються з підвищеною схильністю до симбіотичної поведінки. Зокрема:

– емоційна чутливість (I): $7,5 \pm 1,1$ проти $4,2 \pm 0,9$ у контрольній групі ($t = 8,21$; $p < 0,01$);

– тривожність (O): $8,1 \pm 0,8$ проти $3,4 \pm 1,0$ ($t = 10,37$; $p < 0,001$);

– залежність від групи (Q2): $7,8 \pm 0,9$ проти $2,8 \pm 1,2$ ($t = 11,54$; $p < 0,001$).

Водночас за факторами, що відображають ресурс автономності, зафіксовано зворотну тенденцію:

– емоційна стабільність (C): $3,2 \pm 1,0$ у батьків інклюзивної групи проти $6,9 \pm 0,7$ у батьків дітей норми ($t = -9,46$; $p < 0,001$);

– соціальна сміливість (H): $3,5 \pm 1,2$ проти $6,7 \pm 0,8$ ($t = -8,02$; $p < 0,01$).

Отже, профіль батьків, які виховують дитину з особливими освітніми потребами, характеризується комбінацією високої емоційної вразливості, тривожності та зовнішньої залежності за водночас зниженої стійкості й соціальної впевненості. Така конфігурація особистісних рис узгоджується з гіпотезою про те, що внутрішня невпевненість і емоційна лабільність дорослого часто компенсуються гіперідентифікацією з дитиною і прагненням до контролю, що, як наслідок, формує конфлюєнтний патерн взаємодії.

Аналіз психологічного профілю батьків дітей із типовим розвитком засвідчив домінування рис, що корелюють з авторитетним стилем батьківської взаємодії,

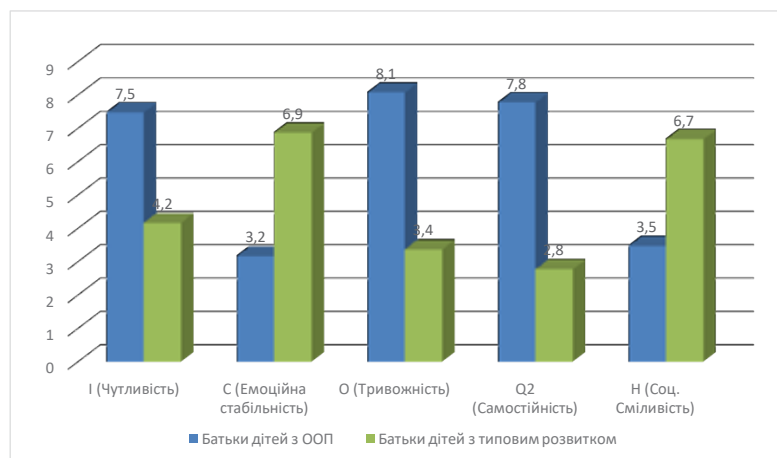

Рис. 2. Результати психодіагностичного обстеження за 16-факторним особистісним опитувальником Р. Кеттелла (у балах)

що передбачає підтримку самостійності дитини. Зокрема, у цієї категорії респондентів зафіксовано вищі значення за факторами емоційної стабільності (фактор С) та соціальної сміливості (фактор Н), а також нижчі показники тривожності (фактор О) і залежності від групи (фактор Q2). Такий профіль відображає сформованість внутрішньої стійкості, здатність до конструктивної соціальної взаємодії та збереження чітких психологічних меж у стосунках із дитиною, що є характерним для функціонального, недирективного стилю виховання.

Проективний аналіз графічного матеріалу, отриманого в межах методики «*Неіснуюча тварина*», виявив репрезентативні відмінності у структурі образу «Я» у дітей із різних досліджуваних груп. У малюнках дітей з особливими освітніми потребами простежувались ознаки порушеної інтеграції тіла та меж особистісного простору. Зокрема, у 68% малюнків цієї групи зафіксовано відсутність основних частин тіла (рук, очей, рота), що у проективному аналізі інтерпретується як символічна репрезентація втрачених каналів дії, сприймання або емоційної експресії. Приблизно 60% зображень містили гіпертрофовані або непропорційні елементи (збільшені очі, зуби, вуха), що вказує на акцентуацію тривожних очікувань або компенсаторні механізми фіксації на окремих функціях.

Також у 73% випадків малюнки дітей з ООП характеризувалися зміщенням розташування зображення (до нижнього чи бокового краю аркуша), що може свідчити про знижений рівень внутрішньої організації та труднощі з усвідомленням особистісного «Я». Виявлено й низку типових маркерів межового порушення: злиття контуру фігури з фоном (41%), відсутність чіткого замикання ліній (53%), що інтерпретується як слабо окреслені психологічні межі, характерні для конфлюентного типу взаємодії.

Натомість у групі дітей із типовим розвитком домінували малюнки із чіткими лініями, симетричною структурою, наявністю додаткових елементів (щит, шолом, крила), які відображають здатність до побудови автономного «Я»-образу, символічного психологічного захисту та

внутрішньої суб'єктності. У 81% таких малюнків фігура була розміщена в центрі аркуша, що свідчить про стабільну самоідентичність і сформовану здатність до самопрезентації.

Отже, результати методики «*Неіснуюча тварина*» підтвердили гіпотезу про тісний зв'язок між особливостями просторової та символічної організації малюнка й рівнем конфлюєнції в системі «батьки – дитина». Графічні патерни дітей з ООП виявилися індикаторами недостатньої автономізації та психологічного злиття з фігурою дорослого.

Аналіз результатів дослідження. На завершальному етапі дослідження було здійснено глибинний аналіз взаємозв'язку між рівнем конфлюєнції в батьків і показниками автономності дітей із метою виявлення системних психологічних залежностей між цими феноменами. Поглиблений аналіз результатів дослідження передбачав також виявлення взаємозв'язків між рівнем конфлюєнції в батьків і особливостями психологічного функціонування дитини. Основним на цьому етапі було припущення про наявність негативної залежності між інтенсивністю емоційного злиття в системі «батьки – дитина» та показниками автономності дитини, сформованими на основі якісного аналізу малюнків (проективний рівень) та інтерпретації батьківських відповідей.

Результати кореляційного аналізу (за коефіцієнтом Пірсона) засвідчили статистично значущу обернену залежність між рівнем конфлюєнції батьків і маркерами автономного функціонування дитини ($r = -0,58$; $p < 0,01$). Це вказує на те, що в сім'ях, де фіксувався високий рівень конфлюєнтних взаємин, діти проявляли меншу ініціативність, схильність до уникнення самостійного вибору, потребу в постійному зовнішньому підтвердженні навіть у простих побутових або соціальних ситуаціях.

Так, у 73% дітей з особливими освітніми потребами було виявлено ознаки зниженої автономності щонайменше у двох із трьох проаналізованих доменів: емоційного самовираження, побутової активності та соціальної взаємодії. На графічному рівні це супроводжувалося маркерами втрати меж, злиття з фігурою дорослого,

гіперкомпенсацією або редукцією функцій у малюнках.

Отже, отримані дані дозволяють трактувати високий рівень конфлюєнції як психологічний предиктор обмеження автономного розвитку дитини, що особливо актуалізується в інклюзивному освітньому просторі. У зв'язку із цим важливою постає потреба у включенні компонента роботи з батьками до програм психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами.

Отримані емпіричні дані підтверджують, що інклюзивне освітнє середовище, попри свою гуманістичну спрямованість, у психологічному вимірі створює умови, які можуть посилювати емоційне злиття між батьками та дітьми, особливо щодо дітей з особливими освітніми потребами. Постійна включеність батьків до освітнього процесу, підвищене відчуття відповідальності за успішність адаптації дитини, емоційна напруга, спричинена потребою постійної підтримки, формують психологічну ситуацію надконтролю та симбіозу.

Такий стан не лише порушує межі психологічного «Я» дитини, а й гальмує процеси автономії, що особливо критично у вікових періодах, коли самостійність та ідентичність мають формуватись як базові психологічні новоутворення. Як свідчать результати кореляційного аналізу ($r = -0,58$; $p < 0,01$), високий рівень конфлюєнції прямо асоціюється з низькими показниками автономності, зокрема у сферах емоційної регуляції, побутової ініціативності та соціальної взаємодії.

Порівняльний аналіз між групами показав, що у батьків дітей з особливими освітніми потребами значно частіше виявляються: підвищена емоційна залученість і тривожність; емоційна нестабільність, залежність від оточення; обмеження тілесної ідентичності та символічне отождолення з дорослим.

Зазначені особливості свідчать про тенденцію до симбіотичного стилю виховання, який, з одного боку, зумовлений реальними викликами інклюзії, а з іншого – є фактором ризику для емоційного та соціального розвитку дитини.

Результати емпіричного дослідження підтвердили сформульовані гіпотези й засвідчили, що:

– інклюзивне освітнє середовище функціонує як фактор підвищеного ризику формування конфлюєнтних (злитих) взаємин у системі «батьки – дитина», що зумовлено інтенсифікацією батьківської участі, емоційною залученістю та підвищеним контролем за життєвою активністю дитини;

– високий рівень конфлюєнції статистично асоціюється з неналежною сформованістю автономного функціонування дитини, зокрема в поведінковій, емоційній і соціальній сферах, що підтверджено даними психодіагностики та кореляційного аналізу;

– батьки дітей з особливими освітніми потребами демонструють виражені когнітивні й емоційно-залежні патерни виховання, що корелюють із тенденцією до гіперідентифікації, надмірної опіки та внутрішнього отождолення з дитиною – явищами, які суперечать принципам побудови суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Отже, реалізація інклюзивної практики без належного психологічного супроводу сім'ї може зумовити закріплення симбіотичних моделей взаємодії, що гальмує формування особистісної автономії дитини й ускладнює процес її соціалізації.

Висновки. Результати емпіричного дослідження засвідчили, що інклюзивне освітнє середовище, попри свою гуманістичну орієнтацію, може створювати умови для формування конфлюєнтних (злитих) взаємин у системі «батьки – дитина». У батьків дітей з особливими освітніми потребами зафіксовано високі показники емоційної включеності, тривожності, гіперопіки та когнітивної залежності, що супроводжуються зниженням автономності дитини в емоційному, побутовому та соціальному вимірах. Психодіагностичні та проєктивні дані засвідчили наявність статистично значущих зв'язків між рівнем конфлюєнції та низьким рівнем індивідуалізації дитини.

Отримані результати вказують на потребу включення системної психологічної підтримки батьків до інклюзивних освітніх практик. Зокрема, важливим напрямом є профілактика симбіотичних патернів взаємодії, формування чітких психологічних меж у родинній системі, а також розвиток суб'єктності та самостійності в дітей.

Дослідження поглиблює розуміння впливу інклюзивного середовища на динаміку дитячо-батьківських стосунків і окреслює перспективи для подальших наукових досліджень у сфері психології інклюзії та сімейної взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bakoca B., Morgan K., Siller M. Parental engagement and autonomy development in children with special needs. *Early Child Development and Care*. 2021. Vol. 191 (16). P. 2615–2629. DOI: 10.1080/03004430.2019.1701057.
2. Florian L., Spratt J. Enacting inclusion: A framework for interrogating inclusive practice. *European Journal of Special Needs Education*. 2013. Vol. 28 (2). P. 119–135. DOI: 10.1080/08856257.2013.778111.
3. Ainscow M., Booth T., Dyson A. *The Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools*. Bristol : CSIE, 2012. 120 p.
4. Allan J. *Inclusion for children with disabilities: Theory and practice*. London : Routledge, 2008. 214 p.
5. Бондар В. Спеціальна педагогіка : навчальний посібник. Київ : Либідь, 2013. 512 с.
6. Засенко В., Колупаєва А. Сучасні підходи до розвитку інклюзивної освіти в Україні. *Дефектологія*. 2011. № 1. С. 3–7.
7. Тельна О. Емоційна напруженість у батьків дітей з особливими освітніми потребами. *Психологія і суспільство*. 2020. № 1. С. 96–103.
8. Міщенко І. Особливості взаємодії батьків і педагогів в умовах інклюзивного навчання. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 2021. № 3. С. 40–45.
9. Sigmon R. Inclusive education in theory and practice: A comparative analysis. *International Journal of Inclusive Education*. 2016. Vol. 20 (5). P. 423–437. DOI: 10.1080/13603116.2015.1082642.
10. Миклашевська Т. *Проективні методики у психології дитини*. Київ : Марія, 2007.

REFERENCES:

1. Bakoca, B., Morgan, K., & Siller, M. (2021). Parental engagement and autonomy development in children with special needs. *Early Child Development and Care*, 191 (16), 2615–2629. <https://doi.org/10.1080/03004430.2019.1701057> [in English].
2. Florian, L., & Spratt, J. (2013). Enacting inclusion: A framework for interrogating inclusive practice. *European Journal of Special Needs Education*, 28 (2), 119–135. <https://doi.org/10.1080/08856257.2013.778111> [in English].
3. Ainscow, M., Booth, T., & Dyson, A. (2012). *The Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools*. Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education (CSIE) [in English].
4. Allan, J. (2008). *Inclusion for children with disabilities: Theory and practice*. London: Routledge [in English].
5. Bondar, V. (2013). *Spetsialna pedahohika [Special pedagogy]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
6. Zasenکو, V., & Kolupaeva, A. (2011). *Suchasni pidkhody do rozvytku inkluzyvnoi osvity v Ukraini [Modern approaches to the development of inclusive education in Ukraine]*. *Defektolohiia*, 1, 3–7 [in Ukrainian].
7. Telna, O. (2020). *Emotsiina napruzhenist u batkiv ditei z osoblyvymy osvithnimy potrebamy [Emotional tension in parents of children with special educational needs]*. *Psykhologhiia i suspilstvo*, 1, 96–103 [in Ukrainian].
8. Mishchenko, I. (2021). *Osoblyvosti vzaiemodii batkiv i pedahohiv v umovakh inkluzyvnoho navchannia [Peculiarities of parents' and teachers' interaction in inclusive education]*. *Sotsialna pedahohika: teoriia i praktyka*, 3, 40–45 [in Ukrainian].
9. Sigmon, R. (2016). Inclusive education in theory and practice: A comparative analysis. *International Journal of Inclusive Education*, 20 (5), 423–437. <https://doi.org/10.1080/13603116.2015.1082642> [in English].
10. Myklashevskaya, T. (2007). *Proiektivni metodyky v psykhologii dytyny [Projective methods in child psychology]*. Kyiv: Mariia [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 30.06.2025

Дата прийняття статті: 09.08.2025

Опубліковано: 10.09.2025 р.